

Ballabás Dániel

A FŐRENDIHÁZI CENZUS A GYAKORLATBAN – A SZÉCHÉNYIEK PÉLDÁJÁN KERESZTÜL MEGVILÁGÍTVA¹

Vörös Károlynak a főrendiház 1885. évi reformjáról írt tanulmánya² óta közismert, hogy az örökös jogú tagsághoz legalább 3000 forint egyenes állami földadóval megterhelt földbirtokra volt szükség, s hogy e feltételnek a magyar főnemesség jelentős része nem tudott megfelelni. Jelen tanulmányunkban azt szeretnénk megvizsgálni, hogy konkrétan milyen tényezőknek köszönhetően válhatott valakiből a főrendiház örökös jogú tagja, illetve hullhatott ki onnan, s ténylegesen mit jelentett a cenzusnak való megfelelés. Ennek bemutatására az általunk már régebb óta kutatott Széchényi nemzetség tagjait használjuk fel.

A Széchényi nemzetség földbirtokviszonyainak rövid áttekintése

A Széchényi nemzetség későbbi nagy vagyonát, lényegében a semmiből, György esztergomi érsek alapozta meg a 17. század második felében. Apja – feltehetően nem túl nagy kiterjedésű – nógrádi birtokát ugyanis Bethlen Gábor hadai 1619-ben feldúlták, s a következő évben a család elhagyni kényszerült otthonát. 1620-ban tehát még semmi nem látszott a későbbi nagy vagyonból, sőt a Széchényiek éppenséggel földbirtok nélkül maradtak. Ebből a helyzetből emelkedett ki az idősebb fiú, Széchényi György (1592–1695), aki szokatlanul hosszú élete során, megjárva a magyar egyházi hierarchia valamennyi lépcsőfokát, bőkezűen osztott jótékony adományai mellett az atyafiak vagyoni gyarapodásáról sem feledkezett meg.³ Az általa örökjogon szerzett vagy zálogban bírt, halálát követően az öccsének utódaira hagyományozott földbirtokok nagyságát a kései leszármazott Széchényi Viktor (1871–1945) – szerintünk kissé bizonyta-

¹ Készült az OTKA 83521 azonosító számú, „Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták a 17–20. századi Magyarországon” című kutatás keretében.

² Vörös Károly: A főrendiház 1885. évi reformja. Egy kutatás terve és első eredményei. In: Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1987. (A továbbiakban: Vörös 1987.)

³ Bártfai Szabó László: A Sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. I. kötet 1252-1732. Budapest, 1911. 123., 189–201.

lannak tetsző elvek alapján, hozzávetőlegesen – több mint 400 ezer kataszteri holdra becsülte.⁴

Az érsek végakarata szerint a birtokok, noha nem szerzett rá királyi jóváhagyást, hitbizományszerűen, osztatlanul lettek volna továbbörökítendőek. Ez eleinte nem is ütközött különösebb akadályba, mivel az első két generációból végül mindig csak egyetlen férfi maradt életben. A harmadik nemzedékben viszont már négy felnőtt férfi viselte a Széchényi nevet, akik – szakítva az addigi gyakorlattal – felosztották egymás között az atyai örökséget. Ez a széttagolt állapot azonban nem tartott sokáig. A következő generációban, az 1770-es évek közepére a kihalás szélére került a nemzetség, így ismét egyetlen személy, Széchényi Ferenc (1754–1820) kezében összpontosult a teljes (bár időközben jelentősen megfogyatkozott) birtokállomány.⁵ Ennek méreteit tekintve, a Mária Terézia-féle úrbérrendezés idején, az úrbéres jellegű földek – ekkor még Ferenc apja, Széchényi Zsigmond (1720–1769), valamint kisebb részben annak testvérei, Antal (1714–1767) és Ignác (1712–1777) birtokában – 41 285 kataszteri holdat tettek ki, melyeken 2024 jobbágyot, valamint 430 házas és 160 házatlan zsellért tartottak számon. Ezzel az úrbéres birtoknagysággal majd az egyedüli örökös Széchényi Ferenc az ország legnagyobb magánbirtokosai között foglalhatott helyet. Az allodiális jogállású területek nagyságát sajnos nem mérték fel ekkor, de az úrbéres földeknek a mezőgazdaságilag hasznosítható területen belüli arányából következtetni lehet erre. Eszerint a Széchényi-birtokok fekvése szempontjából számunkra érdekes Somogy, Sopron, Vas és Zala vármegyékben rendre 18,36%, 20,04%, 21,96% és 13,57% volt az úrbéres földek aránya,⁶ vagyis Széchényi Ferenc összesen mintegy 200 ezer holdnyi örökség birtokába juthatott.

Festetics Juliannával (1753–1824) kötött házasságából 3 fiú- és 2 leánygyermek élte meg a felnőttkort.⁷ Ettől kezdve a Széchényieket többé nem fenyegette a kihalás veszélye, ugyanakkor a leszármazottak számának szaporodása magával vonta a földbirtokvagyon felaprózódását. Széchényi Ferenc 1814-ben – a következő évben megszerezett királyi jóváhagyással – három elsőszülöttségi hitbizománnyt alapított fiai számára, a maradék szabad birtokait pedig felosztotta közöttük. (A leányok pénzbeli kielégítésben részesültek.) Ezen birtokosztálynál elsősorban arra törekedett, hogy fiai lehetőleg azonos jövedelmet húzzanak a sorolás útján nekik jutott birtokrészekből, így a föld minőségéhez és egyéb körülményekhez képest ki kisebb, ki pedig nagyobb területet kapott.⁸ Széchényi Viktor a 20. század első feléből visszatekintve megközelítőleg 222 ezer kataszteri holdra

⁴ Széchényi Viktor: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchényi nemzetség történelméből. Székesfehérvár, 1933. (A továbbiakban: Széchényi 1933.) 135–139.

⁵ Bártfai Szabó László: A Sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. II. kötet 1733–1820. Budapest, 1913. 509–525.

⁶ Fónagy Zoltán: Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Századok, 1999/6. 1150–1151., 1171–1177.

⁷ A genealógiai adatok forrása itt és a továbbiakban: Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. IV. kötet. Budapest, 1998. 26–53.

⁸ Fraknói Vilmos: Gróf Széchényi Ferenc 1754–1820. Budapest, 2002. 280–288.

tette dédapja, Ferenc birtokait, amely a következőképpen oszlott meg annak három fia között:

	Hitbizomány	Szabad birtok	Összesen
	kat. hold		
Lajos (1781–1855)	12.189	54.146	66.335
Pál (1789–1871)	9.230	59.057	68.287
István (1791–1860)	11.434	75.688	87.122
			221.774

Széchenyi Lajos megörökölte továbbá édesanyjától a 8820 kataszteri holdat kitevő nagydorogi (Tolna vm.) birtokot, valamint István eladta neki a 29 660 holdas csokonyai (Somogy vm.) és Pál bátyjának a 19 580 hold kiterjedésű tarnócai (Somogy vm.) uradalmat. Az egyéb, kisebb vételeket és eladásokat is figyelembe véve végül Lajos 107 215, Pál 95 247, István pedig 31 517 kataszteri holdon gazdálkodhatott.⁹ Utódaik azonban ennél már jóval kevesebb örökségen osztozhattak, hiszen időközben megtörtént a jobbágyfelszabadítás, amely az úrbéres jellegű területek elvesztését eredményezte. A veszteség mértékéről pontos adatokkal nem rendelkezünk. A 18. század második felében, mint láttuk, 20% körülire tehető az úrbéres földek aránya, Széchenyi Viktor viszont – egy „keze közt lévő”, de közelebbről nem meghatározott kimutatás alapján – átlagosan 30%-ra tette a jobbágyfelszabadítás következtében beállt fogyatkozást (amit ő a földbirtokviszonyokba való „erőszakos belenyúlásként” értelmezett).¹⁰

A 19. század végétől kezdve egy-két évtizedenként megjelenő gazdacím-tárak már lehetővé teszik, hogy a korábbiakhoz képest jóval pontosabb kimutatást készítsünk a Széchenyiek birtokállományáról.¹¹ Ezen források alapján 1893-ban 158 375, míg 1911-ben 160 208 kataszteri hold összterületű földbirtok volt a

⁹ Széchenyi 1933. 107–108., 118–119., 130–131.

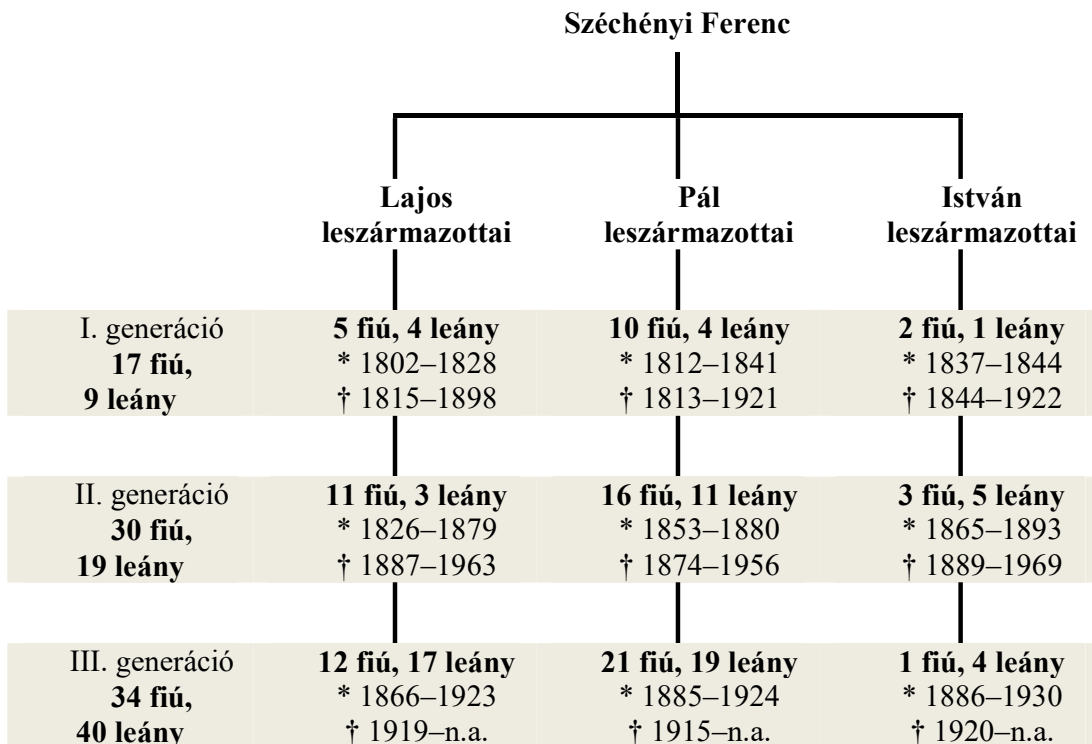
¹⁰ Széchenyi 1933. 106.

¹¹ Magyarország földbirtokosai. Szerk. Baross Károly. Budapest, 1893. (A továbbiakban: Gazdacím-tár 1893.) és Magyarországi gazdacím-tár. Szerk. Rubinek Gyula. Budapest, 1911. (A továbbiakban: Gazdacím-tár 1911.) A birtokosok adatbázisának összeállításakor a következő alapelveket követtük:

a) A fent említett két gazdacím-tár adatait annak idején a kataszteri birtokívek alapján állították össze, s az ezekben feltüntetett tulajdonosok nem feltétlenül egyeztek meg a birtokok telek-könyvi tulajdonosaival. Ezért kontroll gyanánt felhasználtuk a Széchenyi nemzetség birtoklás-történetét (lásd Széchenyi 1933.) és az 1895. évi országos, egyéni adatgyűjtésen alapuló mező-gazdasági összeírás eredményét közlő cím-tárat is: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Második kötet. Gazdacím-tár. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1897. (A továbbiakban: Gazdacím-tár 1897.) Ezek alapján, ahol szükségesnek látszott, korrigáltuk az 1893. és 1911. évi gazdacím-tárak adatait.

b) A feleségek birtokait a saját nevük alatt rögzítettük, de a számított adatok közlésekor – a főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885:VII.tc. 2. § b) bekezdésével összhangban, melyről tanulmányunkban bővebben is szó esik majd – a férjük birtokaihoz adtuk hozzá. Ahol ez nem volt lehetséges, mert a férj már halott volt, ott a birtokos özvegy voltát külön kiemeltük. Az előbbiekből következően a született Széchenyi, de már férjezett lányok birtokait nem vet-tük számításba, hiszen azok immáron férjük birtokállományát gyarapították. Megjegyezzük to-vábbá, hogy a nemzetség birtoktalan tagjai közé sem számítottuk be a feleségeket.

nemzetség tagjainak kezében. Ez 30%-nyi úrbéres birtoknagyságot és elszenvedett veszteséget feltételezve nagyjából megegyezik a század első felére vonatkozóan közölt adatokkal, 20%-kal számolva viszont már jelentősebb fogyatkozást mutatna azokhoz képest. Hozzáteve azt is, hogy időközben a házastársak és esetenként vásárlás révén újabb, korábban idegen kézen lévő birtokok is megjelentek a gazdacímtárak alapján készített kimutatásunkban (1893-ban 8725, 1911-ben pedig már 21 589 hold volt a feleségek nevéen), összességében véve – az összterület látszólagos változatlansága mögött – az allodiális törzsbirtokok területének megfogyatkozásáról beszélhetünk a 19. század második felében. Az elidegenítések mellett ennek okaként az is szerepet játszhatott, hogy a kiházásított és készpénzzel ki nem fizetett leányok birtokai a gazdacímtárakban már a férjük nemzetségénél kerültek számbavételre és jellemzően ott öröklődtek tovább.

A 19. század második felének szembevető jelensége volt a Széchenyi nemzetség tagjainak nagyarányú megnövekedése. Széchenyi Lajosnak két házasságából 5 fia és 4 leánya, Pálnak ugyancsak két feleségétől 10 fia és 4 leánya, míg Istvánnak egyetlen asszonytól 2 fia és 1 leánya született. A kor demográfiai viszonyai közepette ugyan közel sem mindenki élte meg ezek közül a felnőttkort, de ahhoz bőven elegendő volt, hogy utódaik révén a század végére megsokszorozódjon a Széchenyi nevet viselők száma. Mindezzel párhuzamosan a korábbiakhoz képest számottevően lecsökkent az egy kézben összpontosuló földbirtokok területe.

1893. évi gazdacímtár									
kat. hold	Lajos ága			Pál ága			István ága		
	fő / generáció								
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
>10.000	1	2		3			1		
5.000–9.999		2	1	1					
1.000–4.999					1				
500–999				2					
1–499									
birtoktalan		8	6	2	22	5	1	7	1

1911. évi gazdacímtár									
kat. hold	Lajos ága			Pál ága			István ága		
	fő / generáció								
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
>10.000		1			2		1		
5.000–9.999		5	2	1	2				
1.000–4.999	1 özv.	1			1				
500–999		1 özv.	3	1	1				
1–499				1	1				
birtoktalan		3	18	2	15	28	1	6	1

1893-ban 14 Széchenyi szerepelt a gazdacímtárban, akik átlagosan 11 313 kataszteri hold földbirtokkal rendelkeztek. 18 esztendővel később, az 1911. évi gazdacímtár 23 Széchenyit és 2 özvegy birtokost tartott nyilván. Ők átlagban már csak 6408 holdat birtokoltak. Amint a fenti táblázatokból látható, a két időpont között Lajos ágában befejeződött, Pál ágában pedig részlegesen végbement egy generációváltás, amely magával vonta a birtokok további felaprózódását. Míg 1893-ban a legvagyonosabbak közé 7 személy tartozott, akik összesen 124 157 holdat birtokoltak, addig az 1911. évi összesítésben már csak 68 924 hold volt a kategória 4 birtokosának kezén. Mellettük mindkét időpontban voltak olyanok is, nem is kevesen: a nemzetség tagjainak több mint kétharmada, akik egyáltalán nem rendelkeztek semmiféle földbirtokkal. Ebben a kategóriában ugyanúgy megtalálhatók az egészen fiatal, mint az aggastyán korú Széchenyiek. Az előbbieket számára azonban még nyitva volt annak a lehetősége, hogy az apáik generációjának kihaltával, birtokaikat megörökölve előbb-utóbb bekerüljenek a földbirtokosok közé. A továbbiakban ezt a generációváltást szeretnék részletesebben megvizsgálni. Ehhez a főrendiház tagjainak adatbázisát¹² hívjuk segítségül, amely alapján nem pusztán egy-egy időpontban, statikus időmetszetek alapján, hanem folyamatában is megvizsgálható ez a jelenség az 1885 és 1918 közötti időszakban.

¹² A kutatásunk korábbi szakaszában elkészített adatbázisban a reformot elfogadó, még a régi rendszer alapján összehívott főrendiház tagjait éppúgy összegyűjtöttük, mint a reform utáni időszak teljes tagságát. Bővebben lásd: Ballabás Dániel: A főrendiházi reform és a főrendek generációi. In: A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok. Szerk. Papp Klára – Püskei Levente. Debrecen, 2013. (A továbbiakban: Ballabás 2013.) 278–281.

A reform hatása a Széchényiek főrendiházi jelenlétére

A főrendiház reformjáról 1885 tavaszán határozott az országgyűlés. Míg korábban, az évszázados jog és szokás alapján, elvileg minden magyar mágnást megilletett a királyi meghívólevél, addig az 1885. évi VII. törvénycikk immáron vagyoni feltételhez kötötte a születés jogán (a törvény megfogalmazása szerint: örökös jogon) bírt törvényhozói kiváltságot. Ettől kezdve ténylegesen csak azok a bárók, grófok és hercegek kaphattak regálist, akik „*egyedül vagy velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámítva, a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és haszonélvezői, vagy életfogytiglan haszonélvezői, vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó kataszter alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta lévő lakházak és gazdasági épületek házosztály adójával együtt legalább 3000 forintot tesz osztrák értékben.*”¹³ Akik meg tudtak felelni ennek a feltételnek, azok megtarthatták a helyüket, akik viszont nem voltak képesek erre, azok kiesettek a főrendiház örökös jogú tagjai közül. Ami a reform végeredményét illeti, Vörös Károly gyakran idézett összegzése szerint „*a magyarországi főnemesség családjai [= nemzetségei¹⁴] több mint felének, 55%-nak, tagjai 70%-ának ingatlan birtoka 1885-re már nem nyújtott 3 ezer forintot felüli adónak megfelelő jövedelmet.*”¹⁵ Saját adatbázisunk szerint a reformot elfogadó ülészak berekesztésének idején, 1885. május 20-án 728 főnemes volt jogosult a főrendiházi jelenlétre. Közülük 530 személy (72,8%) kiesett a ház tagjai közül, s a census alapján mindössze 198 fő (27,2%) kapott meghívást a szeptemberben összeülő újjászervezett főrendiházba.¹⁶

1885 tavaszán 59 személy – köztük 20 nő – viselte a Széchényi nevet. Életkoránál fogva elvileg 18 férfi lehetett alkalmas a főrendiházi tagságra, akik a reform előtt ténylegesen is a meghívottak között voltak; további 21 férfi/fiú fiatalabb volt a jog élvezetéhez megkívánt 24 éves életkornál. A bevezetett vagyoni census hatására a korábbi 18 meghívottból 8 személy (44,4%) maradt a főrendiház örökös jogú tagja, vagyis pillanatnyilag ennyien rendelkeztek legalább 3.000 forinttal adózó földbirtokkal. A többi 10 (55,6%) felnőtt Széchényinek nem állt rendelkezésére ez a minimális birtokmennyiség, így ők nem gyakorolhatták tovább a törvényhozói jogaikat. A főrendiház újjászervezését elrendelő törvénycikk azonban rugalmas volt abban a tekintetben, hogy alkalmazkodni kívánt a birtokviszonyok terén bekövetkező mindenkori változásokhoz: akinek a később-

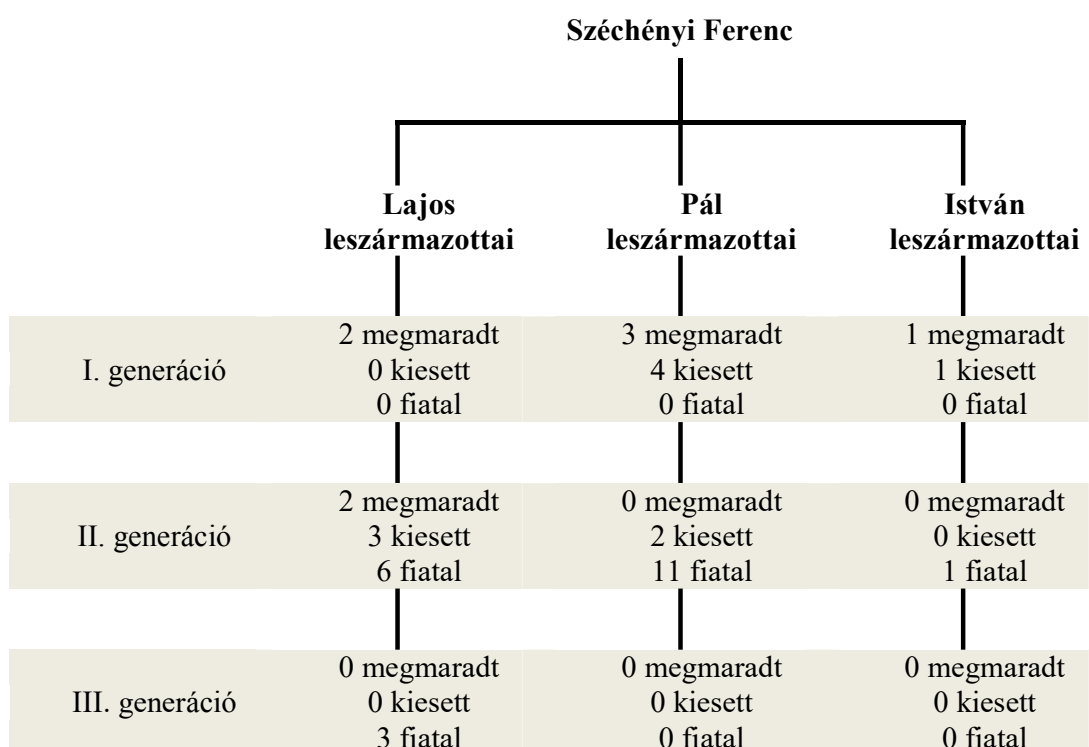
¹³ 1885:VII.tc. 2. § b) Emellett 1885 után az újonnan adományozott főnemesi címekkel nem járt automatikusan együtt a főrendiházi tagság elvi joga. Erre vonatkozóan lásd: Tóth-Barbalics Veronika: Vigyázó, Harkányi, Zelenksi és társaik – 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok. In: Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok. Szerk. Dombovári Ádám – Manhercz Orsolya. Budapest, 2010.

¹⁴ Tanulmányunkban a nemzetség fogalma alatt egy közös őstől fiágon leszármazó, azonos vezetéknévvel viselő személyek összességét értjük. Ez nem azonos azzal, amit manapság általában családnak tekintünk, s éppen ezért a magunk részéről kerülendőnek érezzük a „főnemesi család” és az ehhez hasonló kifejezések használatát.

¹⁵ Vörös 1987. 403.

¹⁶ Ballabás 2013. 278–281.

biekben esetleg az előírt cenzus alá csökken a földadója, annak a tagsági jogában is szünetelés áll be, illetve aki valamilyen módon nagyobb földbirtokhoz jut, az örökös jogon (ismét) meghívót igényelhet a főrendiházba.¹⁷ Feltételezve, hogy a birtokhoz jutás leggyakoribb – bár korántsem egyedüli – módja az egyenes ági felmenőktől való öröklés volt, a későbbi lehetőségeket illetően sok múlhatott az adott nemzetség demográfiai viszonyain, valamint az előző generációk kezén lévő, az utódok részéről elvileg megörökölhető földbirtokok mennyiségén.

A főrendiházi reform idején a Széchenyi nemzetség három ágának megalapítói már nem éltek, így az általuk hátrahagyott örökség is korábban szétosztásra került. A három testvér közül legrégebben Széchenyi Lajos távozott az élők sorából (1855). Az ő leszármazottai esetében egy generációs eltolódásnak lehetünk tanúi: az első házasságából 1802-ben született János fiától már majdhogynem nagypapa volt (1826), mire a második feleségétől megszületett Imre (1825–1898), majd Dénes (1828–1892) nevű gyermeke. Az 1874-ben elhunyt János nem élte meg a főrendiházi reform idejét, vagyont az örökösök között már felosztották. Két fiatalabb féltestvére viszont, az atyai örökség birtokában, még életben volt ekkor. A fenti táblázatban Lajos ágán az utóbbiak az első generációs megmaradt főrendiházi tagok. Dénes fiai közül 2 kiesett, további 2 pedig fiatalkorú volt, míg Imre 4 kiskorú fiúval rendelkezett 1885-ben. Széchenyi János három fiából a második nemzedékben László (1826–1887) és Sándor (1837–1913) tudta megtartani örökös jogon a főrendiházi helyét, míg György (1828–

¹⁷ 1885:VII.tc. 3. §

1897) kiesett a tagok közül. Ő botrányokkal tarkított, főnemeshez méltatlan életmódot folytatott. Sándor öccsének visszaemlékezése szerint a katonaságtól „2 szolgálati év után, bárha minden tekintetben kedveztek neki, leköszönt, művészi, jobban mondva színész s színésznék körét választotta és ún. zsenialitásokra adta magát”. Házassága – amelyet a zsidó származású „Schwarz Johannával, egy jó lelkű, inkább egyszerű, csekély badeni eleganciával érintett gyógyszerész leányával” kötött – rosszul sikerült, birtokait felélte, mindössze egy soproni ház maradt utána. László is hasonló életet élt – „fülig belesüppedt a soproni kispolgári körökbe, melybe számos »gyengéd« szál vissza fogta s melyből soha többé ki kecmeregni nem is bírt” –, de legidősebb fivérként hitbizományos lévén, birtokait legalább nem tudta elpazarolni.¹⁸ Széchenyi Lajos ágának harmadik generációját Sándor kiskorú fiai képviselték 1885-ben.¹⁹

Az 1860-ban elhunyt Széchenyi István két fia közül Béla (1837–1918) örökölte szabad birtokainak jelentősebb részét, továbbá elsőszülöttként a hitbizományt, s ezek révén a reform után is meg tudta tartani a helyét a főrendiházban. Széchenyi Ödön (1839–1922) viszont a saját – jóval kisebb – örökrészét az 1870-es évek közepére teljesen eladta,²⁰ így vagyonát elveszítve végleg kiesett az örökös jogú főrendek sorából. Mivel Bélának csak leánygyermekai voltak, Ödön a századforduló utáni években előkészítő lépéseket tett testvére hitbizományának majdani átvétele érdekében. Rangon aluli házasságaira és törvénytelen gyermekeire hivatkozva azonban a Széchenyi nemzetség magukat „legitimnek” nevező – anyagilag ellenérdekelt – tagjai végül megakadályozták ebben.²¹ Széchenyi István ágát így az egész vizsgált időszak alatt egyedül az idősebb fiú, Béla képviselte az újjászervezett főrendiházban.

Széchenyi Ferenc fiai közül Pál halt meg utoljára, 1871-ben. A három fivérből ő rendelkezett a legtöbb, összesen 14 gyermekkel. Ebből 7 férfi és 2 nő élte meg a felnőtt kort, az örökségből tehát összesen 9 személyt kellett valamilyen módon kielégíteni. Széchenyi Pál még életében – tartásdíj fejében – felosztotta birtokait fiai között (1863). A hitbizomány természetesen (kisebb szabad birtokok mellett) a legidősebbet, Kálmánt (1824–1914) illette. Mellette Gyula (1829–1921) és Ferenc (1835–1908) tudta megtartani a helyét az 1885 utáni főrendiházban, négy testvérük (valamint a második generációból Kálmán két fia) a kiesettek számát szaporította. Utóbbiak közül Széchenyi Jenőről (1836–1911) tudni lehet, hogy az osztályos egyezés szerint csak készpénzt örökölt apjától, Gábor (1828–1921) és Tivadar (1837–1912) pedig rövid időn belül eladta örökölt birtokait. Velük többet nem találkozunk a főrendiházzal kapcsolatban. A hetedik fitestvér, ifjabb Széchenyi Pál (1838–1901), a nemzetség birtoklástörté-

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Széchenyi család iratai, 3. d. 28. pall. 424., 439., valamint Széchenyi 1933. 111.

¹⁹ A nemzetség ezen ágáról bővebben lásd: Gaál Zsuzsanna: Egy arisztokrata visszaemlékezései. A Széchenyiek három nemzedéke. In: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XX. Szerk. Gaál Attila. Szekszárd, 1998.

²⁰ Széchenyi 1933. 134.

²¹ Ballabás Dániel: Gróf Széchenyi Ödön különös házasságai. In: Széchenyi István és Zemplén megye. Szerk. Tamás Edit. Kráľovský Chlmec, 2011. 114–125.

nete és az 1893-as gazdacímtár szerint is tekintélyesnek tűnő földbirtokkal rendelkezett,²² amely azonban, úgy látszik, mégsem volt elegendő az örökös jogú főrendiházi tagsághoz. Ki kell tehát térnünk arra a kérdésre is, hogy tulajdonképpen mekkora földingatlan szükségeltetett a 3.000 forintos – utóbb 6.000 koronás – földadóminimum eléréséhez?

Mekkora földbirtok kellett a cenzusnak való megfeleléshez?

Magyarországon a szabadságharc leverése után, az önkényuralmi kormányzat vezette be a földadót, s szintén ekkor születtek meg a polgári földtulajdon megteremtését és nyilvántartását célzó első intézkedések is. 1849. október 20-án császári nyílt parancs rendelkezett arról, hogy az ország területét fel kell mérni, s ennek alapján el kell készíteni az állandó földadókatasztert. A részletes felmérés végrehajtása azonban hosszabb folyamatnak ígérkezett, ezért 1850. március 4-én egy újabb pátenst látott napvilágot, amely az úgynevezett földadó-ideiglen összeállítását rendelte el. Ennél a birtokok méretét és azok hozamát nem pontos felmérés, hanem egyelőre becslés vagy bevallás útján állapították meg (1850–1860). (Maga a részletes felmérés a háromszögelési munkák után, 1856-ban kezdődött el.) A földadó alapja az adott vidéken, az adott művelési ágban és ezen belül az adott minőségi osztályban, átlagos gazdálkodás mellett elméletileg elérhető tiszta (a gazdálkodás rendes költségeivel csökkentett) jövedelem volt. A földadó kulcsa a kezdeti időkben a szűkebb Magyarországon 16%, Erdélyben pedig 10% volt. Ehhez hozzájött még a földtehermentesítési járulék, valamint a rendkívüli hadipótlék, így az 1860-as évek közepére ezek az adókulcsok már mintegy megduplázódtak. A kiegyezést követően ezt a rendszert hagyta érvényben – átmeneti jelleggel – az 1868. évi XXV. törvénycikk, amely a földtehermentesítési járulékkal együtt Magyarországon 29,76%-ban, Erdélyben 22%-ban határozta meg a földadó mértékét. Az országgyűlés végül az 1875. évi VII. törvénycikkkel rendelte el a földadó-ideiglen revízióját és a kataszteri tiszta jövedelmek újbóli megállapítását. A munkálatok csaknem 10 évig tartottak, mire 1884-ben elkészült az új, állandó kataszter. Ekkor a pénzügyminiszter a földadó kulcsát 17,1%-ban, a földtehermentesítési járulékát pedig 8,4%-ban állapította meg, így összesen a kataszteri tiszta jövedelem 25,5%-át kellett földadóként befizetni.²³

Amikor tehát a főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk úgy rendelkezett, hogy az örökös jogú tagság igazolásához a felmutatott birtoknak „*az 1885. évre az új földadó kataszter alapján megállapított egyenes állami földadója*” veendő figyelembe,²⁴ akkor az utóbbi kulcsokkal

²² Széchényi 1933. 120–130.; Gazdacímtár 1893. 574.

²³ Bak Borbála [et al.]: *Kataszteri térképek tömeges digitalizálása*. Kézirat. Budapest, 2008. 10–12. Internetes elérés: mnl.gov.hu/letoltes.php?d_id=393 (A letöltés ideje: 2013. szeptember 1.); A földadókataszter kiigazításáról és a földadó százalékának megállapításáról szóló törvényjavaslat indoklása. In: *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. Budapest, 1906–1910. XXVIII. köt. 26–27.

²⁴ 1885:VII.tc. 2. § b)

számoltak. Bár a törvényben nem esik szó a földtehermentesítési járulékról, a jogosultság igazolásának mikéntjét megállapító pénzügyminiszteri rendelet már egyértelműen úgy fogalmazott, hogy „*az 1885. évre az új földadókataster alapján kivetett földadót, ide értve a földtehermentesítési járulékot*” kell számításba venni.²⁵ Nyilvánvaló ugyanis, hogy magasabb kulcs alapján kisebb birtok is elegendő a cenzus eléréséhez. 25,5%-os kulccsal számolva tehát minimálisan 11.765 forint, illetve később 23.530 korona katasteri tiszta jövedelmű földbirtokra volt összesen szükség ahhoz, hogy valaki legalább 3.000 forinttal/6.000 koronával adózzon utána. A szükséges birtok méretét a törvény szerint némileg csökkenthette ugyan a rajta lévő épületek után fizetett házosztály adó, de tapasztalatunk szerint ez a főrendiház igazoló bizottsága előtt kimutatott adómennyiségnek általában csak minimális részét, néhány százalékát tette ki.²⁶

Ez a rendszer mintegy negyed évszázadig volt érvényben. 1909-ben azonban átfogó adóreformról határozott az országgyűlés, s ennek keretében az 1909. évi V. törvénycikk elrendelte a földadókataster újabb (ezentúl már folyamatos) kiigazítását, megváltoztatva egyúttal a földadó kulcsát is. A törvény rendelkezése szerint a munkálatok befejezte után, de legkésőbb 1913. január 1-től kezdve a katasteri tiszta jövedelem 20%-át teszi ki a földadó, a földtehermentesítési járulékok pedig megszűnik, illetve beolvad az előbbibe. A főrendiházi tagság szempontjából ez azt jelentette volna, hogy az alacsonyabb adókulcs miatt immáron jelentősen több, 30.000 koronányi katasteri tiszta jövedelem kimutatása szükségeltetne a cenzusnak való megfeleléshez. A törvényjavaslat általános főrendiházi vitájában azonban a főrendek rámutattak arra, hogy a jogalkotók eredeti szándéka szerint az 1885. évre kivetett földadó képezi a továbbiakban is az igazolás alapját.²⁷ Nem csak az 1885. évi VII. törvénycikk szól kifejezetten erről, hanem annak miniszteri indoklása is: „*kijelölni pedig, hogy melyik évi kivetés szerinti földadó mennyisége képezi az állandó határt, szükséges volt azért, mert az adó csak mint a vagyon s ez esetben a földbirtok értékének jelzője szerepel s épen azért biztosítani kell azt, hogy akár nagyobb legyen a földadó, akár az adórendszer valamely változása, vagy jobb viszonyok folytán kisebb, az ne birjon hatással a jogosultság megállapítására*”.²⁸ A főrendiház plénuma ennek megfelelően sietett is leszögezni, hogy ameddig az országgyűlés a vonatkozó törvénycikket nem módosítja, addig az igazolási eljárásokban az idézett indoklásban foglaltakat tekintik zsinórmértéknek.²⁹ Végül is a belügyminiszter – Wekerle Sándor miniszterelnöknek a törvényjavaslat főrendiházi vitáján elhangzott szó-

²⁵ 801/1885. P.M. rendelet a főrendiházi örökös tagságra jogosultak vagyoni képesítésének igazolása körüli eljárás tárgyában

²⁶ A házosztály adó aránya abban az esetben lehetett számottevőbb, ha valaki sok kis birtokrész alapján igazolta a jogosultságát.

²⁷ Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. Budapest, 1906–1911. (A továbbiakban: FN 1906.) III. köt. 109–122.

²⁸ Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett országgyűlés főrendi házának irományai. Budapest, 1885–1887. II. köt. 19.

²⁹ FN 1906. III. köt. 199.

beli ígéretéhez híven,³⁰ bár némi késéssel, a panaszok hatására – rendeletben utasította a törvényhatóságokat és ezek révén a községeket a korábbi kataszteri birtokívek gondos megőrzésére.³¹ Elvileg tehát nem volt akadálya annak, hogy a továbbiakban is az 1885-ben fizetett földadó összege kerüljön feltüntetésre a főrendiház igazoló bizottságához benyújtott bizonyítványokban.

Noha a korabeli közvélemény holdakban mérte a gazdagságot, a valóságban ez a mutató egyáltalán nem állt egyenes arányban a birtok tényleges értékével. A jövedelmezőség ugyanis nagyban függött attól, hogy milyen művelési ágakat (szántó, kert, rét, szőlő, legelő, erdő, nádas, használatlan) és ezen belül milyen minőségi osztályokat takart a kataszteri holdban kifejezett összterjedelem. A gazdacímterek közül elsőként az 1911. évi kiadás tüntette fel a birtokok kataszteri tiszta jövedelmét is. E forrás alapján a Széchényiek közül Béla rendelkezett a legnagyobb, összesen 151.447 korona kataszteri tiszta jövedelemmel, míg a sor végén az 1905-ben elhunyt Széchényi Imre özvegye állt a maga 860 koronájával. Holdakban gondolkodva viszont egy egészen másfajta sorrendet kapunk:

A birtokosok sorrendje és a birtokok jövedelmezősége (1911)													
KTJ szerint	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
Terület szerint	1.	3.	8.	6.	12.	2.	7.	4.	9.	14.	10.	11.	15.
KTJ/ 1 hold (K)	6,3	4,7	8,2	6,7	8,2	2,9	6	3,7	5	5,6	4,2	4,2	5,9
KTJ szerint	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	-
Terület szerint	5.	16.	13.	17.	18.	19.	20.	25.	21.	24.	22.	23.	-
KTJ/ 1 hold (K)	2,8	5,5	4,3	2,6	8,4	8,4	8,4	18,6	6,5	9,1	6,9	1,7	-

Az egyes birtokok elméleti jövedelmezősége (1 kataszteri hold területre eső tiszta jövedelme, koronában kifejezve), mint látható, nagyon eltérő lehetett, vagyis két, közel egyforma méretű birtok kataszteri tiszta jövedelme akár igen jelentős különbséget is mutathatott. Mindebből azonban nem következik az, hogy teljesen érdektelen és semmitmondó lenne egy holdakban kifejezett terület alapján készült kimutatás, amely a forrásadottságok miatt egyébként is sokszor az egyetlen lehetőség. Hosszabb távú tendenciák például jól érzékeltethetők több időmetszet birtoklási adatainak összehasonlításával. Emellett egy tízezer holdon felüli latifundium tulajdonosáról joggal feltételezhető, hogy a birtokai alapján élvezett jövedelmét tekintve általában relatíve jobb pozícióban volt, mint a

³⁰ FN 1906. III. köt. 118–119.

³¹ 54.443/1914. BM rendelet a főrendiházi örökös tagságra jogosultak vagyoni képesítésének igazolására szükséges bizonyítványok kiállításáról s az azok alapjául szolgáló kataszteri birtokívek megőrzéséről

„csak” pár ezer holdat birtokló társa, s utóbbi is bizonyosan messze kiemelkedett a kisbirtokosok tömegeiből. Nagy léptékekben gondolkodva, egy óvatos viszonyítási alapnak tehát a birtokolt összterület is megfelelő mutató lehet, de a birtokméret és a főrendiházi tagság között nincs egyértelmű átváltás. Az utóbbival kapcsolatban csak a kataszteri tiszta jövedelem szerinti adatok tekinthetők irányadónak.

Ezek elvileg rendelkezésre is állnak az 1911. évi gazdacímtárban, csak hogy a szerkesztők előszava szerint a kiadás évére már az ország „*túlnyomó nagy részén*” végbement a földadókataszter 1909-ben elrendelt kiigazítása,³² vagyis a feltüntetett kataszteri tiszta jövedelmi értékek nem feltétlenül egyeznek meg a főrendiház igazoló bizottsága által megkívánt 1885. évi adatokkal. 1911-ben a Széchényiek kezén lévő birtokok 9 vármegye területén feküdtek. Ezekben a törvényhatóságokban az alábbi táblázat szerint módosult az 1 kataszteri holdra eső tiszta jövedelem összege az 1909-ben elrendelt kiigazítás hatására:

Vármegye	1883 ³³			1913/1914 ³⁴			Változás (KTJ/ 1 hold)
	Termő terület (kat. h.)	KTJ (K)	KTJ/ 1 hold (K)	Termő terület (kat. h.)	KTJ (K)	KTJ/ 1 hold (K)	
Bács-Bodrog	1.674.867	25.661.092	15,3	1.689.919	30.569.205	18,1	+18,3%
Fejér	677.374	8.630.110	12,7	678.982	8.279.416	12,2	-3,9%
Somogy	1.071.924	7.972.174	7,4	1.070.094	8.502.527	7,9	+6,8%
Sopron	506.142	6.286.824	12,4	528.015	6.617.517	12,5	+0,8%
Tolna	586.665	6.907.018	11,8	582.449	7.241.812	12,4	+5,1%
Ung	538.179	1.261.676	2,3	542.010	1.337.537	2,5	+8,7%
Vas	905.134	6.848.142	7,6	909.971	6.723.390	7,4	-2,6%
Zala	944.965	7.651.722	8,1	945.799	7.241.676	7,7	-4,9%
Zemplén	996.124	3.935.204	4	1.031.890	4.562.459	4,4	+10%

A fenti adatok természetesen nem azt jelentik, hogy ténylegesen is ennyivel nőtt vagy csökkent volna egy-egy Széchényi birtokainak jövedelmezősége. Az egyes vármegyék egészére vonatkozóan megadott értékek mögött ugyanis a művelési ágak és minőségi osztályok olyan kombinációja rejlett, amely biztosan nem egyezett meg a számunkra érdekes konkrét birtokok hasonló adatainak összetételével. Kiszámolni tehát nem tudjuk az 1885-re jellemző kataszteri tiszta jövedelmeket. Azt azonban így is világosan jelzi a táblázat, hogy az 1911-es

³² Gazdacímtár 1911. Előszó

³³ A ... kataszteri kerület összes becslőjárásainak osztályozási vidékenkénti előleges tisztajövedelmi fokozatai és sommás osztálykivonatainak összeállítása. Budapest, 1883. Fejér vármegye a budapesti, Ung és Zemplén a kassai, Somogy és Tolna a pécsi, Bács-Bodrog a szegedi, míg Sopron, Vas és Zala vármegyék a szombathelyi kataszteri kerülethez tartoztak. A forintban megadott értékeket átszámítottuk koronába.

³⁴ ... vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tisztajövedelme művelési áganként és osztályonként az 1909. évi V. t.-cikk alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után. Budapest, 1913–1914. Ung, Vas és Zemplén kötete 1913-ban, Bács Bodrog, Fejér, Somogy, Sopron, Tolna és Zala vármegyéké pedig 1914-ben jelent meg.

gazdacímtárban megadott értékekkel óvatosan kell bánni: ha azt látjuk, hogy ennek alapján valaki csak viszonylag kevéssel lépi át a 23.530 koronás küszöböt, akkor jó esély van arra, hogy a régebbi kataszter szerint nem felelne meg a főrendiházi cenzusnak. Erre majd a későbbiekben konkrét példát is látni fogunk.

1911. évi gazdacímtár										
KTJ (K)	köv. gen. fh. hely	Lajos ága			Pál ága			István ága		
		fő / generáció								
		I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
>94.120	4+							1		
70.590–94.119	3					1↓?				
47.060–70.589	2		2	1	1↓?	1				
23.530–47.059	1		5	1		3				
1–23.529	0	1 özv.	1 özv.	3	2	2				

Az 1911. évi gazdacímtárban szereplő 23 Széchényi és 2 özvegy közül 9 személy birtokai alatta maradtak a főrendiházi küszöbnek. Mivel közöttük a legnagyobb birtokos is csak 10.366 korona kataszteri tiszta jövedelemmel rendelkezett, így teljes bizonyossággal állíthatjuk róluk, hogy nem felelhettek meg a cenzusnak – és valóban nem is voltak a főrendiház tagjai. (Közéjük tartozott a 2 özvegyasszony és a további 3 női birtokos is.) A többiek már elérték az örökös jogú tagsághoz szükséges szintet, de ezen belül jelentős különbségek mutatkoztak közöttük. Táblázatunkban aszerint differenciáltuk a birtokosokat, hogy a meglévő kataszteri tiszta jövedelmük alapján potenciálisan hány utódjuk kaphatna meghívót a főrendiházba. Az 1. kategóriába tartozók jövedelméből tehát csak egyetlen örökös meghívására futná, ellenben a legmagasabb csoportba sorolt Széchényi Béla jövedelme több mint négy (egész konkrétan: hat) leszármazott jelenlétét is megengedte volna. Megjegyzendő, hogy a 16 nagyobb birtokosból két személy 1911-ben kimutatott kataszteri tiszta jövedelme (47.327, illetve 72.945 korona) olyan közel van a kategóriájuk alsó határához, hogy az 1885-ös kataszter alapján akár eggyel alacsonyabb szinten is lehetnének. Összességében azonban így is, úgy is azt mondhatjuk, hogy a Széchényiek abszolút többsége legfeljebb önmaga főrendiházi jelenlétét tudta volna reprodukálni a következő generációban. Csak viszonylag kevesen voltak olyanok, akik aktuálisan meglévő birtokaik alapján több utódjuk majdani igazolására is gondolhattak. Persze korántsem biztos, hogy pont azoknak volt több fiuk, akik nagyobb összterületű földbirtokkal rendelkeztek. Bélának például csak két leánya volt. Kérdéses továbbá, hogy a pillanatnyi birtokviszonyok vajon mennyire determinálták az utódok főrendiházi jelenlétét?

Az 1885 után igazolt örökös jogú tagságok

Vörös Károly sokat idézett tanulmánya és az erre támaszkodó szakirodalom alapján úgy tűnik, mintha a főrendiházi reform által a főnemességben belül láthatóvá tett vagyoni választóvonal végleges és visszafordíthatatlan állapotot tükrözne. Ezt feltételezve Vörös a további feladatok meghatározása során „*a személyek szintjén végzendő kutatásokban ... következetesen szétválasztandónak*” tartotta „*a főrendiházban bent maradt és onnan kihullott személyeket*”.³⁵ A helyzet azonban, véleményünk szerint, nem ilyen egyszerű. A törvény ugyanis, ahogy már utaltunk rá, meglehetősen rugalmasan kezelte a cenzusnak való megfelelést: ha az „*érintett családok tagjainak valamelyike nem bír a megállapított vagyoni képesítéssel, vagy ha azt később elveszti, azon időtől fogva rá nézve a jog szünetel, de feléled ismét, ha ezen képesítést később megszerzi.*”³⁶ A főrendiházból tehát nemcsak kiesni lehetett, hanem – elvi szinten legalábbis – megvolt a lehetőség az újbóli bekerülésre is.

Visszatérve ifjabb Széchényi Pál esetére, ő apja, idősebb Pál 1871-ben bekövetkezett halála után 10 043 kat. holdnyi örökség birtokába jutott,³⁷ az 1893-as gazdacímtár alapján pedig 7778 holdja volt a Somogy megyei Lábodon.³⁸ Ugyanez a birtok az 1911. évi gazdacímtár szerint – ekkor már egyik fia, Széchényi Emil (1865–1932) kezén – 20 665 korona kataszteri tiszta jövedelemmel rendelkezett,³⁹ ami egyértelműen kevesebb volt, mint az örökös jogú tagsághoz szükséges minimális összeg. Ennek megfelelően Széchényi Pál 1885-ben el is vesztette a főrendiházi tagsági jogát. Az uralkodó által élethossziglan kinevezett tagok egyikeként később (1900) ugyan egy rövid időre még visszatérhetett a főrendiházba,⁴⁰ ehhez azonban nem volt szükség a cenzusnak való megfelelésre.⁴¹ Ha a főrendiházi reform eredményében tükröződő vagyoni állapot a későbbiekben ténylegesen változatlan maradt volna, akkor ifjabb Széchényi Pál 1901-ben történt elhunytá után le is zárhatnánk idősebb Pál ágának történetét: a hét fiúból hárman meg tudtak felelni a reform támasztotta követelményeknek, négyen viszont kiesetek a főrendiházból. Ehhez képest azonban ifjabb Pál két fia közül a fentebb említett Emilt 1903-ban, Aladárt (1862–1936) pedig 1914-ben örökös jogon igazolta a főrendiház, sőt 1918-ban az utóbbi fia, a következő nemzedékből életkora alapján ekkor egyedül megfelelő György (1889–1938) is az örökös főrendek sorába lépett. A főrendiház működésének berekesztése idején tehát az

³⁵ Vörös 1987. 405.

³⁶ 1885:VII.tc. 3. §

³⁷ Széchényi 1933. 127.

³⁸ Gazdacímtár 1893. 574.

³⁹ Gazdacímtár 1911. 603.

⁴⁰ Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés főrendi házának irományai. Budapest, 1897–1901. XX. köt. 218.

⁴¹ Az uralkodó által élethossziglan kinevezett tagokról lást: Tóth-Barbalics Veronika: A „korona védpajzsa” vagy „észarisztokrácia”? A magyar főrendiház élethossziglan kinevezett tagjai. Századok, 2011/3.

1885-ben „kihullottként” elkönyvelt Széchényi Pálnak három közvetlen leszármazottját is ott találjuk a vagyoni képesítéssel rendelkező tagok között.

E jelenség háttérében szerencsés házasságkötések sorozata állt. Amikor ifjabb Széchényi Pál 1861-ben feleségül vette az Andrássyak monoki ágából származó Erzsébetet (1840–1926), még nem sejtette, hogy e házasság révén majdan mekkora örökséggel gazdagítja utódait. Apósa, Andrássy György (1797–1872) ugyanis 1867-ben királyi jóváhagyással hitbizománnyá alakította át birtokait, annak kikötésével, hogy az a fiág kihalta után a leányágra szálljon át. Mivel azonban Andrássy György mindkét fia, ifjabb György (1846–1871) és Dénes (1835–1913) is utódok hátrahagyása nélkül távozott az élők sorából, így a fiági kedvezményezettek már az első generációban kihaltak. A hitbizományt tehát az alapító rendelkezése szerint Andrássy Erzsébet és Mária (1846–1916) nevű testvérének a fiági utódai örökölték.⁴² Széchényi Pál még 1891-ben örökösödési és osztályos egyezséget kötött két fiával, amelynek értelmében az idősebb fiú, Aladár, a monoki hitbizomány felének várományosaként Emil öccse javára lemondott az atyai örökségéről, a Somogy megyei lábodi uradalom öt illető részéről.⁴³ Magához a hitbizományhoz ténylegesen Andrássy Dénes 1913-ban történt elhalálozása után jutott hozzá Aladár, s ennek alapján igazolta őt a 1914-ben a főrendiház.⁴⁴

Az Emil által 1901-ben megörökölt lábodi a uradalom, mint láttuk, önmagában kevés volt az örökös jogú főrendiházi tagsághoz. A törvény szerint azonban az igazoló bizottságnak nem csak a kérelmező saját tulajdonát képező birtokait kellett figyelembe vennie a földadó összegének megállapításakor, hanem a vele közös háztartásban élő felesége vagyonát is.⁴⁵ Széchényi Emil 1892-ben kötött házasságot Hunyady Máriával (1870–1945). Az ő nevén az 1893-as gazdacím-tárban 4598 kat. hold szerepelt a Bács-Bodrog vármegyei Vajszkán,⁴⁶ amely birtok 1911-ben 4486 holdat tett ki és 26 259 korona kataszteri tiszta jövedelme volt.⁴⁷ A fentebb közölt táblázatunk alapján azonban azt feltételezzük, hogy a birtok után az 1885. évben fizetett földadó alapja ennél jóval alacsonyabb lehetett. Bács-Bodrog vármegye területén ugyanis az 1909. évi V. törvénycikkkel elrendelt kiigazítás igen nagy mértékben, átlagosan 18,3%-kal megemelte az 1 holdra eső kataszteri tiszta jövedelem értékét. Feltételezésünket alátámasztja a főrendiház igazoló bizottságának jelentése is. Eszerint a vajszkai birtok után egyenes állami földadó címén 5491 korona folyt be a kincstárba,⁴⁸ amely 25,5%-os adókulccsal számolva csak 21 529 korona kataszteri tiszta jövedelmet jelentett. Ez tehát szintén kevés volt a főrendiházi tagsághoz. A Széchényi Emil

⁴² Östör József – Petrovay Zoltán: Hitbizományi jog. II. köt. Budapest, 1937. 29–30.

⁴³ Budapest Főváros Levéltára VII.7.d – 1901 – V.(I)193. 1–5.

⁴⁴ Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. Budapest, 1912–1919. (A továbbiakban: FN 1910.) IV. köt. 71.

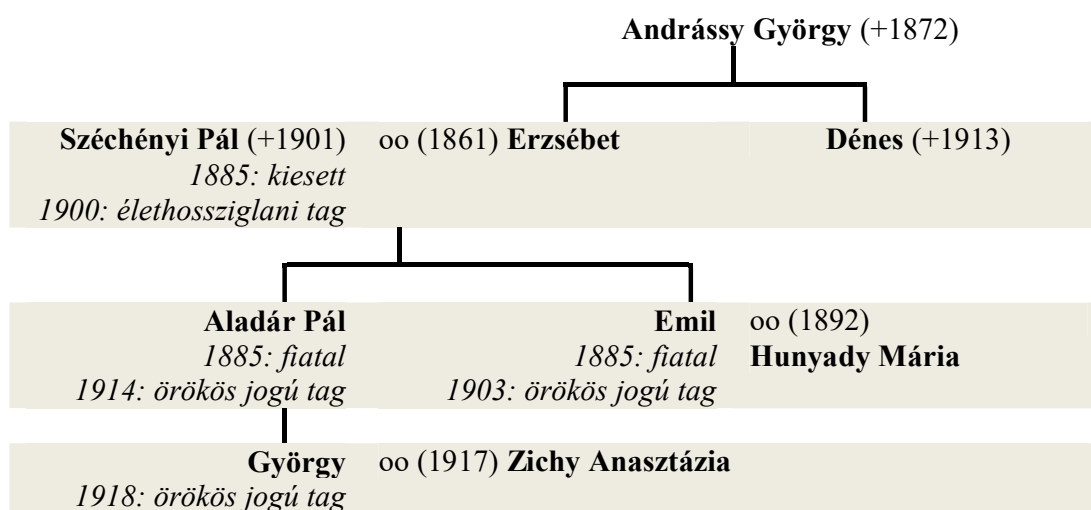
⁴⁵ 1885:VII.tc. 2. § b)

⁴⁶ Gazdacím-tár 1893. 59.

⁴⁷ Gazdacím-tár 1911. 99.

⁴⁸ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai. Budapest, 1902–1905. (A továbbiakban: FI 1901.) XII. köt. 46.

lábodi uradalma után fizetett 4370 korona földadót és 338 korona házosztály adót, valamint az atyai örökség gyanánt 1902-ben Hunyady Máriához került bogyáni (Bács-Bodrog vm.) birtok 2943 korona földadóját is beleszámítva azonban a házaspár kezén lévő birtokok már bőven felülmúlták a szükséges 6000 koronás adóminimumot.⁴⁹ Ennek alapján a főrendiház 1903-ban az örökös jogú tagjainak sorába iktatta Széchényi Emilt.⁵⁰ Hasonló módon, de kizárólag felesége birtokai révén került be a főrendiházba 1918 nyarán Aladár fia, György is.⁵¹ Ő 1917 végén vette feleségül Zichy Anasztáziát (1891–1969), aki Torontálorszi községben az 1885. évi kataszter alapján 22.577 korona földadót és 130 korona házosztály adót fizetett birtokai után.⁵²

Ifjabb Pál leszármazottain kívül olyanokkal is találkozhatunk a Széchényiek között, akik 1885-ben kiestek ugyan a főrendiházból, de utóbb saját személyükben ismét visszakerültek oda. A két érintett, Géza (1860–1930) és Manó (1858–1926), a Széchényiek harmadik generációjába tartozott. Olyan személyekről van szó, akik a főrendiházi reform idején már elég idősök voltak ahhoz, hogy a régi rendszer alapján meghívást nyerjenek, de ahhoz viszont még túl fiatalok, hogy az apai örökség birtokában legyenek. Itt kell kitérnünk tehát arra a problémára is, hogy általában mikor történt meg az apai birtokok átvétele – ebben a tekintetben ugyanis a Széchényiek két eltérő mintát követtek.

Manó azok közé tartozott, akik még apjuk életében hozzájutottak az örökségük egy részéhez vagy egészéhez. Apja, Széchényi Kálmán, 1893-ban összesen 15 755 kataszteri holdat birtokolt a Sopron vármegyei Felszopor, Iván, Pusztacs család és Újkér településeken, valamint a Vas megyei Nicken és a Zala megyei

⁴⁹ FI 1901. XII. köt. 46.

⁵⁰ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. Budapest, 1902–1905. II. köt. 85.

⁵¹ FN 1910. V. 182.

⁵² Az 1910. évi június hó 25-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai. Budapest, 1910–1918. (A továbbiakban: FI 1910.) XXIV. köt. 495.

Balatonmagyaródon.⁵³ Hogy mennyi volt ezek kataszteri tiszta jövedelme, azt nem tudjuk, de ahhoz mindenképpen elegendő, hogy Kálmán 1885-ben az újjászervezett főrendiház tagja maradhasson. Fia, Széchényi Manó, 1894 elején jelentkezett az igazoló bizottságánál, mint a nicki és a balatonmagyaródi birtokok telekkönyvi tulajdonosa, melyek után ekkor 3319 forint (6638 korona) adót fizetett.⁵⁴ E birtokok átengedésével tehát apja hozzásegítette Manót a főrendiházi tagsághoz.⁵⁵ (A Kálmán által megtartott birtokok jelentős része hitbizományt alkotott.⁵⁶) Széchényi Kálmán az 1911-es gazdacímtár szerint a felszopori, iváni és pusztacsaládi birtokok tulajdonosa, amelyek kataszteri tiszta jövedelme ekkor 47 327 korona volt,⁵⁷ vagyis biztosan jóval túlszárnyalta a 6000 koronás földadóhoz szükséges minimumot. Ennek alapján 1912 nyaráig tagja maradt ő is a főrendiháznak, amikor gondnokság alá került⁵⁸ és a törvény rendelkezése szerint szünetelés állt be a tagsági jogában.⁵⁹ 1914-ben történt elhunytá után Manó fia örökölte valamennyi birtokát, mivel az elsőszülött Károly (1853–1937) elmebetegként zárt intézetben élt.⁶⁰

Hasonló módon, apja életében lett a főrendiház örökös jogú tagja Széchényi Andor Pál (1864–1943) is. Az apa, Széchényi Gyula, 1893-ban a Somogy vármegyei Táska, Bize, Boronka, Csömend, Gadány és Marcali településeken 15.277 kataszteri holddal rendelkezett,⁶¹ míg ugyanezen birtokok 1911-ben már Andor Pál kezén voltak. Kiterjedésük ekkor 15 587 hold, kataszteri tiszta jövedelmük pedig összesen 72 945 korona.⁶² (Ezzel a tiszta jövedelemmel ekkor Andor Pál a második volt a Széchényiek sorában.) A nemzetség birtoklástörténete szerint a „Marcali uradalom” néven ismeretes teljes birtokkomplexumot 1894-ben adta át az apja Andor Pálnak,⁶³ utóbbi azonban csak 1906 végén jelentette be tagsági igényét a főrendiház igazoló bizottságánál. E késedelmes fellépés okát nem tudjuk, de az Országgyűlési Almanach mindenesetre nem tanúskodik különösebb politikai ambíciókról: a szorosán vett életrajzi adatok felsorolásán túl mindössze annyit közöl, hogy két részvénytársaság igazgatósági tagja és egyébként a „*Somogy megyei marcali birtokán gazdálkodik.*”⁶⁴ Mivel hatalmas uradalomról volt szó, ezért a cenzus eléréséhez nem szükségeltett a teljes földadómennyiség kimutatására. Andor Pál így ténylegesen csak a Marcali és Boronka

⁵³ Gazdacímtár 1893. 582., 806., 832.

⁵⁴ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendi házának irományai. Budapest, 1892–1896. (A továbbiakban: FI 1892.) VII. köt. 139.

⁵⁵ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója. Budapest, 1892–1896. III. köt. 72.

⁵⁶ Széchényi 1933. 120–121.

⁵⁷ Gazdacímtár 1911. 616.

⁵⁸ FN 1910. 226.

⁵⁹ 1885:VII.tc. 11. § c)

⁶⁰ Széchényi 1933. 121.

⁶¹ Gazdacímtár 1893. 570–571.

⁶² Gazdacímtár 1911. 598–600., 603., 609.

⁶³ Széchényi 1933. 122.

⁶⁴ Sturm-féle Országgyűlési Almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Szerk. Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc. Budapest, 1910. 120.

községekben fekvő birtokrészeit igazolta, amelyek után 7308 koronával adózott.⁶⁵ A főrendiház tehát birtokai alapján minden további nélkül felvette a tagjainak sorába.⁶⁶ Ezzel párhuzamosan Széchényi Gyulának természetesen el kellett volna vesztítenie a tagsági jogát, hiszen immáron birtoktalan lévén, nem rendelkezett az ehhez szükséges vagyoni képesítéssel. Ennek ellenére 1910-ben is ott találjuk – Andor Pállal együtt – az örökös jogon meghívott főrendek között,⁶⁷ s a főrendiház naplóiban és irományaiban keresgélve a későbbiekre nézve sem sikerült olyan információra bukkannunk, amely a tagsági jogának visszavonására utalna. (1921-ben halálozott el.) Ennek magyarázata esetleg abban rejlik, hogy Andor Pál a cenzust csak minimálisan felülmúló adómennyiség igazolásával akár akaratlanul is azt a látszatot kelthette, mintha a birtokkomplexum többi része még apja tulajdonában lenne. A főrendiház igazoló bizottsága ugyanis semmiféle nyilvántartással nem rendelkezett a tagok pontos birtokállományáról. Tényleges jelentősége viszont nem volt a dolognak, mivel Széchényi Gyula egyúttal főlovászmester is volt,⁶⁸ s így zászlósúri minőségében egyébként is jelen volt az országgyűlés főrendiházában.⁶⁹ Ez talán szintén közrejátszott abban, hogy nem háborgatták az ekkor már nyolcvanadik életévén felül járó agg főrendet. Mindettől függetlenül azonban meg kell állapítanunk, hogy Széchényi Gyula tévesen és jogosulatlanul szerepelt a vagyoni képesítéssel bíró tagok listáján.

Manón és Andor Pálon kívül Széchényi Bertalan (1866–1943) is apja életében kapott meghívást a főrendiházba: 1894-ben a segesdi (Somogy vm.) hitbizomány haszonélvezőjeként igazolta magát, amely után 6407 forint (12 814 korona) adót fizetett.⁷⁰ Ezt a birtokot azonban nem közvetlenül az apjától, Széchényi Sándortól, hanem nagybátyjától, az 1887-ben magtalanul elhunyt Lászlótól örökölte. (Miután a középső testvér, a várományosok sorrendjében következő Széchényi György is lemondott róla.)⁷¹ Az 1893-as gazdacímtárban Alsó- és Felsősegesden – ekkor még Széchényi László nevéen – 7826 kataszteri hold volt feltüntetve,⁷² míg 1911-ben ugyanezen birtokok 7905 hold kiterjedésűek voltak és 52 205 korona kataszteri tiszta jövedelemmel rendelkeztek.⁷³ Széchényi Bertalan tehát egy oldalági öröklés révén megszerzett uradalommal jutott be a főrendiházba, amelyhez apja 1913-ban bekövetkezett halála után újabb birtokok csatlakoztak.⁷⁴

Az összes többi Széchényi, aki 1885 után a főrendiház örökös jogú tagja lett (11 fő), már apja halálát követően – jellemzően egy-két évvel később – igazolta

⁶⁵ Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai. Budapest, 1906–1910. III. köt. 16.

⁶⁶ FN 1906. I. köt. 104.

⁶⁷ FI 1910. I. köt. 11–12.

⁶⁸ FI 1910. I. köt. 8.

⁶⁹ 1885:VII.tc. 4. § A) a)

⁷⁰ FI 1892. X. köt. 1.

⁷¹ Széchényi 1933. 111.

⁷² Gazdacímtár 1893. 573.

⁷³ Gazdacímtár 1911. 597., 599.

⁷⁴ Széchényi 1933. 112.

vagyoni képesítését. Találtunk továbbá egy olyan személyt is, aki vélhetően képes lett volna megfelelni a cenzusnak, de nem tett ez ügyben gyakorlati lépéseket. Széchényi Imre (1858–1905) még apja, Dénes életében megvásárolta attól a somogyvári uradalmat (1889), majd annak 1892-ben történt elhunytá után megörökölte tőle a barcsi birtokot. Emellett időlegesen egyéb, kisebb birtokokkal is rendelkezett.⁷⁵ Az eddigiekben használt két gazdacímtár alapján nehéz megragadni Széchényi Imre birtokait, mert az 1893-as címtár szerkesztése az év március 15-én lezárult,⁷⁶ míg az apa halála utáni birtokosztályt csak május 19-én ejtették meg,⁷⁷ 1911-ben pedig már Imre sem volt az élők sorában. A Magyarország gazdaságait számba vevő 1895. évi országos összeírásból azonban megállapíthatjuk, hogy ténylegesen is tulajdonosa volt az említett somogyvári és barcsi birtokoknak, melyek ekkor 7187, illetve 2967 kataszteri hold kiterjedésűek voltak.⁷⁸ 1911-ben ugyanezen birtokok 5300 és 3346 hold területen feküdtek, kataszteri tiszta jövedelmük pedig 29 289 és 28 026 korona volt.⁷⁹ Ez utóbbiak összege olyan nagy mértékben felülmúlja a cenzushoz szükséges szintet, hogy az időközben bekövetkezett kataszteri kiigazítás (valamint az egyik birtok területének kismértékű emelkedése) ellenére is egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy Somogyvár és Barcs együttes földadója elérte a 6000 koronát (3000 forintot) 1885-ben. Széchényi Imre tehát birtokai alapján legkésőbb az apja halála után igazoltathatta volna magát örökös jogon – de nem tette. Minden bizonnyal azért, mert más jogcímen már a tagok között szerepelt: aközé az ötven főrend közé tartozott, akiket a törvény adta lehetőséggel élve⁸⁰ a kiesők közül élethosszigan beválasztottak az újjászervezett főrendiházba.⁸¹ Ez lehetővé tette számára az országgyűlési politizálást, ugyanakkor nem korlátozta a birtokaival való szabad rendelkezésben.

Végezetül meg kell emlékeznünk azokról is, akik életkoruk tekintetében eleget tehettek volna a törvényi kritériumnak,⁸² de megfelelő nagyságú földbirtok hiányában nem gondolhattak az örökös jogú főrendiházi tagságra. Ezek többsége azon Széchényiek utódai közül került ki, akik már az első generációban sem rendelkeztek a cenzushoz elegendő földbirtokkal és 1885-ben kiestek a főrendiházból. Így ide sorolhatjuk Jenő, Tivadar és Ödön valamennyi nagykorú férfi leszármazottját, összesen 8 személyt. Emellett a második generációban szintén előfordult, hogy a testvérek egyike földbirtokot örökölt, a másik viszont nagyrészt vagy kizárólag készpénzt. Gyula fiai közül Andor Pál kapta – mint láttuk – a teljes apai birtokállományt, aki testvérét, ifjabb Gyulát (1878–1956) készpénz-

⁷⁵ Széchényi 1933. 116.

⁷⁶ Gazdacímtár 1893. Előszó

⁷⁷ Széchényi 1933. 116.

⁷⁸ Gazdacímtár 1897. 100–101., 106–107.

⁷⁹ Gazdacímtár 1911. 597., 607.

⁸⁰ 1885:VII.tc. 25. §

⁸¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 4 – Főrendiház – Általános iratok 84. köt. 56.

⁸² Az 1885:VII.tc. 2. § b) szerint a 24. életévüket betöltött nagykorú férfiak voltak jogosultak a főrendiházi meghívóra, vagyis jelen esetben az 1894 közepe előtt megszületett személyek jöhettek számításba.

zel fizette ki.⁸³ Ferenc négy fia pedig a következőképpen osztozott meg: Antal (1867–1924) és Frigyes (1875–1937) örökölték a birtokokat (ők apjuk halála után egy évvel igazolták is vagyoni képesítésüket⁸⁴), míg Rudolf (1862–1928) és Ernő (1864–1935) csak készpénzt kapott örökség gyanánt.⁸⁵ De még innen is volt visszaút a főrendiházba. Utóbbi ugyanis részint a felesége, Sennyey Mária (1867–1945) révén, részint a Wolkenstein Oszvald (1843–1937) gróffal megkötött életjáradéki szerződésnek köszönhetően egy tekintélyesebb birtokhoz jutott Zemplén és Szabolcs vármegyékben.⁸⁶ Az ezekre kivetett föld és házosztály adó 3.101 forint volt 1885-ben,⁸⁷ amely alapján 1918 januárjában a főrendiház az örökös jogú tagjai közé sorozta Széchényi-Wolkenstein Ernőt.⁸⁸ Az említettekén kívül a második generációból még további kettő, valamint a harmadik nemzedékből szintén két nagykorú Széchényinek nem volt számottevő földbirtoka, s maradt távol ezáltal a főrendiházról.

Összegzés

Míg 1885-ben az akkor élő 18 nagykorú Széchényiből csak 8 személy (44,4%) rendelkezett a vagyoni képesítéssel, addig 1918 novemberében, a főrendiház működésének berekesztésekor már 31 nagykorú férfit számlált a nemzetség, s ebből 19 fő (61,3%) a census alapján tagja volt a főrendiháznak. Bő három évtized alatt tehát a Széchényiek – a fentebb részletezett folyamatok következtében – több mint megduplázták a főrendiházi jelenlétüket, s relatíve is számottevően megnőtt az örökös jogú tagságnak megfelelően képesek aránya. Nem gondoljuk, hogy a Széchényi nemzetség bármilyen szempontból is tipikus főnemesi nemzetség lenne, de tanulmányunk alapján talán meg tudunk fogalmazni néhány általánosításra is alkalmas észrevételt:

1. A reform által láthatóvá tett vagyoni választóvonal a pillanatnyi állapotot tükrözi. Nem következik belőle automatikusan az, hogy aki 1885-ben nem tudott megfelelni az örökös jogú tagság feltételeinek, az a későbbiekben sem volt rá képes. A kiesettek közül volt visszaút a főrendiházba – a vagyoni képesítést pedig el is lehetett veszíteni.
2. Korábbi feltételezésünk szerint a főrendiházi tagság elnyeréséhez szükséges földbirtok megszerzésében az egyenes ági felmenőktől való öröklésnek volt döntő szerepe.⁸⁹ Emellett azonban, most már úgy tűnik, nem elhanyagolható tényezőt képviselhetett a feleségek vagyona sem, vagyis a szegényes apai örökséget kiválóan ellensúlyozhatta vagy pótolhatta a házasság révén megszerzett földbirtok. Erre szintén figyelemmel kell tehát lenni. Ennek köszönhetően akár egy korábban vagyontalanként („ki-

⁸³ Széchényi 1933. 123.

⁸⁴ FN 1906. III. köt. 165.

⁸⁵ Széchényi 1933. 123–124.

⁸⁶ Széchényi 1933. 125–126.

⁸⁷ FI 1910. XXIV. köt. 225.

⁸⁸ FN 1910. V. köt. 96.

⁸⁹ Ballabás 2013. 281–283.

hullottként”) elkönyvelt főnemes is bekerülhetett az örökös jogú főrendek közé.

3. A reform után helyüket megtartó vagy azt később megszerző személyek messze nem azonos vagyoni potenciált képviseltek. Egyesek éppen csak elérték a cenzusnak megfelelő szintet, míg mások földbirtokvagyonuk többszörösen meghaladta azt. Ebből következően a főrendiházban jelen lévő főnemesi nemzetségek vagyoni ereje nem állt egyenes arányban az örökös jogon meghívott tagjaik számával.
4. Az örökös jogú főrendek száma nem egyenlő a törvény által előírt vagyoni kvalifikációnak megfelelni képes – és a tagságra elvileg jogosult – összes főnemessel. Volt, aki egyáltalán nem (vagy csak jelentős késlekedés után) igazoltatta magát, s olyannal is találkoztunk, aki örökös tagként nem rendelkezett a szükséges földbirtokkal.

Összességében véve úgy érezzük, hogy a magyar főnemesség földbirtokviszonyai és az azokat alakító tényezők jóval bonyolultabbak voltak annál, mintsem hogy leírhatóak lennének pusztán a főrendiházból 1885-ben kiesettek és megmaradtak arányával. Innen azonban több mint 25 esztendeje, Vörös Károly 1987-ben megjelent tanulmánya óta nem igazán sikerült továbblépni. E kérdés komplex és kellően árnyalt körüljárása tehát még várat magára.